

УДК 343.983.342

Андрій Олександрович ПОЛТАВСЬКИЙ,
помічник директора Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛОІНФОРМАТИВНИХ СЛІДІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ: КАМЕНІ СПОТИКАННЯ

Одним з проблемних питань в дактилоскопічній експертизі, яке, виходячи з безпосереднього досвіду автора, не знаходить свого остаточного практичного вирішення якнайменше в останні 25 років, є дослідження так званих *малоінформативних слідів*. Малоінформативними слідами вважаються сліди фрагментів (частин) папілярних узорів пальців або долонь рук з відображенням в них окрім загальних ознак, *якоїсь кількості окремих ознак*², які (загальні та окремі) у сукупності повинні складати **неповторимий** комплекс ознак, достатній для визнання слідів придатними для ідентифікації осіб, що їх залишили.

Окрім зазначеного, слід наголосити і на наступному. Експертні ситуації з дослідження «класичних» малоінформативних слідів можуть ускладнюватися певною динамікою при механізмі слідоутворення, що призводить до «змазування» слідів, накладеннями папілярних узорів один на одного тощо, що тягне за собою значні за часом витрати, які потребують достатнього організаційно-штатного забезпечення підрозділів із судово-експертного забезпечення розслідування кримінальних проваджень. Крім того, виявлення малоінформативних слідів крупнодисперсними хімічними речовинами та їх сумішами (перш за все, дактилоскопічними порошками) «відсікає» таку частину інформації, яка відбилася в слідах, як окремі ознаки будови папілярних ліній. Зазначені та деякі інші чинники суттєво впливають на особливості експертного дослідження малоінформативних слідів та у своєму роді є каменями спотикання, що не дозволяють в повному обсязі використовувати таку дактилоскопічну інформацію у розслідуванні кримінальних проваджень.

Враховуючи обмежений обсяг публікації, розглянемо один із каменів спотикання – *кількість окремих ознак*, що повинна відобразитися в слідах, для визнання їх придатними для ідентифікації, що отримала (кількість окремих ознак) назву «число Бальтазара» або стандарт дактилоскопічної ідентифікації. Ми не будемо у цій роботі аналізувати «постулати Бальтазара» з точки зору їх обґрунтованості, які на сьогоднішній день визнані антинауковими. Це вже було зроблено у роботах, наприклад, Г. Л. Грановського [1; 2], Л. Г. Еджубова [3].

Так, за результатами аналізу «постулатів Бальтазара» Г. Л. Грановський у 1956 та 1961 роках зазначав: «... Вопрос о количестве деталей, необходимых для вывода о тождестве, решается экспертом в каждом отдельном случае в зависимости от общих признаков строения сравниваемых узоров и качества совпадающих частных признаков, выявленных в деталях узоров. Основанием для вывода эксперта является не количество совпадающих *деталей*, а качество и количество совпадающих *частных признаков*, выявленные в деталях строения узоров ...» [1, с. 298; 2, с. 174].

Вторив йому в своїй підсумовуючій, фактично 30-річну діяльність, праці Л. Г. Еджубов (із співавторами) у 1999 році: «... наши исследования показали, что не может быть одного фиксированного количества деталей узора, которое послужило бы стандартом дактилоскопической идентификации, если заведомо не пойти на потерю точности вывода, который формулирует эксперт в результате исследования. Следовательно, на базе определенного числа деталей (например, 12 или 16) нельзя определять стандарт дактилоскопической идентификации.

² Тут та надалі виділене курсивом, напівжирним тощо – виділено автором, теж саме виділене у лапках (цитатах) – з першоджерел в авторській редакції (з відповідними посиланнями).

... стандартом дактилоскопической идентификации должно быть не число деталей, а объем информации, который содержится в папиллярном следе» [3, с. 14].

Проблемні питання визначення стандарту дактилоскопічної ідентифікації («числа Бальтазара»), у т.ч. на рівні ймовірно-статистичних методів та методик, інших проблем дослідження малоінформативних слідів папілярних узорів рук піднімалися Г. Л. Еджубовим, Б. С. Брудовським [4], А. Я. Паліашвілі [5], М. Я. Сегаєм, С. І. Кобзарем [6], А. О. Фокіною [7] та іншими.

Проблемні питання досліджень малоінформативних слідів піднімалися і нами, наприклад у 2001 та 2008 роках [8–10]. Так, зважаючи на автоматизацію дактилоскопічних обліків (слідотек та дактилокартотек) на початку 2000 років за допомогою автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем (далі – АДІС), пропонувалося проводити пошуки для встановлення ймовірних кандидатів за малою кількістю макроскопічного рівня ознак (3–12) з «підключенням» мікроскопічного (пороеджеоскопічного) рівня ознак [8, с. 73]. Крім того, іншим проблемним аспектом використання малоінформативних слідів визначалося визнання більшої частини з них непридатними для ідентифікації. Слід зазначити, що вирішення цього питання пропонувалося І. І. Пророковим ще у 1980 році [11, с. 53]: якнайменше більшу частину малоінформативних слідів можна використовувати для виключення осіб, якими вони могли бути залишені. Крім цього, його ж рекомендація щодо проведення мікроскопічного дослідження для визначення пороеджеоскопічних ознак папілярних ліній сьогодні на практиці майже не враховується. Зважаючи на те, що не завжди однотайно можна визначитися з природою походження зазначених ознак на рівні роздільного (детального) дослідження, які можуть бути як відображенням будови папілярних узорів (ліній), так і відображенням ознак сторонніх включень, що можуть «брати участь» у механізмі слідоутворення. Малоінформативні сліди необхідно визнавати придатними для виключення осіб, які їх могли залишити, та зазначати, що вирішити питання щодо придатності сліду для ідентифікації можливо при наданні конкретного порівняльного матеріалу (дактилокарти). Така практика, наприклад, широко розповсюджена при проведенні трасологічних досліджень слідів взуття [9, с. 101–102; 10, с. 190–191].

Необхідно зупинитися і на такому аспекті, як кількість малоінформативних слідів по відношенню до усіх виявлених. До реформи Експертної служби МВС України її працівники здійснювали техніко-криміналістичне забезпечення (перш за все огляди місць подій) та судово-експертне (проведення судових експертиз) розкриття та розслідування злочинів. З цієї причини спеціаліст-криміналіст, оглядаючи місце події, фактично вилучав сліди «для себе», у подальшому досліджуючи їх (сліди) як судовий експерт [8, с. 74]. Відповідно до цього, малоінформативні сліди не вилучалися, хоча деякі з них могли бути придатними для ідентифікації та залишеними злочинцями. Виключення, при цьому, складали випадки огляду місць вчинення, так званих, «резонансних» злочинів (вбивств, зґвалтувань тощо), коли, як правило, оброблювалися усі поверхні речової обстановки місця події та вилучалися усі виявлені сліди. У зазначений період часу кількість малоінформативних слідів, складала 10–15 %. Після реформування Експертної служби МВС України у 2015 році, коли функції з техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень стали виконувати інспектори-криміналісти слідчих підрозділів Національної поліції України, а судово-експертне забезпечення залишилося за працівниками Експертної служби МВС України, ситуація змінилася навпаки. Вилучення малоінформативних слідів інспекторами-криміналістами збільшилося та складає якнайменше 20–30 %, більша кількість з яких судовими експертами визнається непридатними для ідентифікації.

Нами наголошувалося на питаннях, безпосередньо пов'язаних із виявленням та вилученням малоінформативних слідів рук, що залежать від комплексу методів виявлення слідів рук на місці події, які неможливо вилучити разом із об'єктами-слідоносіями для дослідження у лабораторних умовах, до термінів призначення дактилоскопічних експертиз, у зв'язку з чим першопочатковий стан слідів може, якнайменше, змінитися, а у гіршому випадку – сліди можуть бути безповоротно втраченими [8, с. 73–74].

На наш погляд не надано відповіді на підняті питань і у роботі судових експертів ДНДЕКЦ МВС України [12], в якій за результатами проведених аналізу «постулатів Бальтазара» та експерименту за допомогою АДІС із застосуванням спеціально створеного

тестового масиву дактилоскопічної інформації (далі – ТМДІ) із 10 слідів пальців рук та 10 дактилокарт, перші (сліди) з яких відповідали певним відбиткам у дактилокартах. Це перша спроба (відома нам) відгукнутися на підняті нами раніше, у тому числі, аналогічні проблемні питання [8–10]. За результатами зазначеної роботи було зроблено певні висновки, *основні з яких зводяться до наступного:*

«... 3. Наявність окремих ознак для сліду пальця руки у кількісній площині не менше 12, а для сліду долонної поверхні руки не менше 24 (*це положення фактично дублюється нижче за текстом висновків – прим. автора*).

4. За умови, коли у сліді пальця руки відобразилося менше 12 окремих ознак, включаючи гачок, острівцець, вічко, місток тощо і які розташовані між собою на відстані у межах 3–4 папілярних ліній при проведенні ідентифікації є можливість дійти до категоричного висновку (наявність комплексу окремих ознак, які мають високу ідентифікаційну значущість) ...

Вважати умовно-придатними сліди рук, у яких не відобразився достатній комплекс окремих ознак, за наявності пороеджеоскопічних ...».

Ці висновки визивають у нас певний дисонанс у зв'язку з тим, що:

– (до п. 3) все ж таки було визначено *кількісний* стандарт дактилоскопічної ідентифікації – 12 окремих ознак для слідів пальців рук та 24 окремі ознаки для слідів долонь (без вказування значущості виявлених ознак); останній *кількісний* критерій – 24 – взагалі, виходячи із суті самої роботи, незрозуміло звідкіля взявся;

– (до п. 4) яка саме можливість дійти до категоричного висновку при умові, коли у сліді пальця відобразилося менше 12 ознак, серед яких гачок, острівцець, вічко, місток тощо, які розташовані між собою на відстані у межах 3–4 ліній: мова йде про наявність тільки значущих ознак або допускається включення до сукупності певної кількості ознак, які мають низьку частоту зустрічальності; якими повинні бути кількість таких ознак і співвідношення між ознаками, що часто зустрічаються, та ознаками, які мають високу ідентифікаційну значущість;

– чому потрібно вважати умовно-придатними сліди рук, в яких не відобразився достатній комплекс окремих ознак, за наявності пороеджеоскопічних; по-перше: дактилоскопії «відомо» дві групи ознак макроскопічного рівня (ознаки будови папілярного узору) та мікроскопічного рівня (ознаки будови папілярних ліній або пороеджеоскопічні ознаки); по-друге: достатньо наявності декількох ознак макрорівня, навіть які часто зустрічаються, для того, щоб при наявності певної кількості ознак мікрорівня, з урахуванням їх значущості в комплексі, дійти до категоричного висновку про придатність сліду для ідентифікації тощо.

Не знайшло свого рішення в повному обсязі, на наш погляд, підняте проблемне питання «числа Бальтазара» і в останньому варіанті Методики дактилоскопічної експертизи, включеної до Реєстру проведення судових експертиз у 2016 році [13].

Таким чином, слухним залишається вислів Г. Л. Еджубова: «... Далекие от реалий «пороги» идентификации приводят к большим потерям в решении задач установления истины по уголовным делам. А именно это и является основной задачей экспертов любых специальностей. Представляется, что данная проблема является общей для криминалистов многих стран и ее следует тщательно обсудить, возможно даже на международных форумах, и принять согласованные рекомендации, которые помогли бы создать корректную и надежную систему дактилоскопической идентификации как в экспертных учреждениях, так и в регистрационных бюро ...» [3, с. 24].

3 нашої точки зору вирішення питання (на рівні роздільного дослідження при визначенні придатності сліду для ідентифікації) полягає у загальному сенсі в:

– проведенні науково-дослідних (дослідно-конструкторських робіт) з розробниками АДІС із створення ймовірно-статистичної методики визначення придатності сліду для ідентифікації, яка б ґрунтувалася на визначенні коефіцієнтів ідентифікаційної значущості окремих ознак (макрорівня), варіантів їх взаємного розташування по відношенню одна до одної з урахуванням місць їх локалізації у певних потоках папілярних узорів слідів пальців та долонь рук тощо;

– у випадку, коли така методика відсутня:

– проведенні експертних досліджень малоінформативних слідів на обласному та центральному рівнях підрозділів експертної служби, які оснащені програмно-технічними комплексами АДІС, за допомогою яких можливо перевірити повторення «сумнівної» сукупності ознак для формування переконання експерта щодо придатності сліду для ідентифікації;

– у разі залишення «сумнівної» сукупності ознак – проведенні експертних досліджень малоінформативних слідів із «підключенням» другого рівня окремих ознак – мікроскопічних (пороеджеоскопічних);

– у разі залишення «сумнівної» сукупності ознак після підключення двох рівнів окремих ознак, вказаних вище – визнання сліду придатним для виключення осіб, які його могли залишити (для групової ідентифікації), з констатацією факту можливості визнання сліду придатним для ідентифікації при наданні конкретного порівняльного матеріалу.

Не можна не згадати і про те, що перевірка малоінформативних слідів за допомогою АДІС дає можливість не тільки визначитися з придатністю сліду для ідентифікації, а й встановити «свій» та (або) «чужі» відбитки, в яких є певна частина ідентичних ознак будови папілярного узору. Сьогодні це не завжди вирішується навіть при перевірці за АДІС малоінформативних слідів рук, вилучених за фактами вчинення особливо тяжких та тяжких злочинів, що мають великий суспільний резонанс. Такі перевірки надають можливість встановити коло осіб, які могли залишити зазначені сліди, як експертним шляхом, маючи дактилокарти осіб, встановлених за допомогою АДІС, тобто той самий порівняльний матеріал для проведення ідентифікації конкретної особи, так і проведенням слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій по відношенню до визначеного кола осіб, які не можуть бути ідентифіковані експертним шляхом у зв'язку з малою інформативністю слідів (які не придатні для ідентифікації).

Наприкінці, підсумовуючи викладене, зазначимо, що основні положення дактилоскопії базуються на досвіді століть, дактилоскопічна наука, якнайменше, на 500 років старіше за самого давнього європейського університету [14], проте проблема «числа Бальтазара», яке було виведено ще у 1911 році, на жаль, остаточно не вирішена, хоча для цього є усі передумови (визначені вище).

Список бібліографічних посилань: 1. Грановский Г. Л. Классификация и оценка частных признаков папиллярных узоров // Терия и практика криминалистической экспертизы. Сб. 2. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1956. С. 287–298. 2. Грановский Г. Л. Оценка совпадений и различий признаков папиллярных узоров // Теория и практика криминалистической экспертизы. Сб. 8. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. С. 167–174. 3. Еджубов Л. Г. Определение стандарта дактилоскопической идентификации // Статистическая дактилоскопия. Методологические проблемы. М.: Городец, 1999. С. 14–15. 4. Еджубов Л. Г., Брудовский Б. С. Количественный метод определения пригодности папиллярных узоров для идентификации // Применение ЭВМ в судебно-экспертных исследованиях и поиск правовой информации: сб. науч. тр. М.: ВНИИСЭ М-ва юстиции СССР, 1975. С. 121–143. 5. Фокина А. А. Количественные методы исследования признаков папиллярных узоров в целях локализации участков ладонной поверхности: метод. пособие для экспертов / отв. ред. С. И. Поташник. М.: ВНИИСЭ М-ва юстиции СССР, 1980. 84 с. 6. Палиашвили А. Я. К вопросу о статистическом методе определения идентификационной ценности деталей папиллярного узора в дактилоскопической экспертизе. *Вопросы криминалистики*. 1963. № 8–9 (23–24). С. 201–207. 7. Кобзар С. І., Сегай М. Я. Криміналістичне дослідження слідів рук людини (праксиологічний аспект): монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 208 с. 8. Полтавський А. О. До питання вдосконалення функціонування дактилоскопічних обліків органів внутрішніх справ України. *Криміналістичний вісник*. 2002. № 3. С. 71–75. 9. Полтавський А. А. О некоторых проблемных вопросах использования дактилоскопической информации в Украине // 100 лет дактилоскопическому учету в системе МВД России: материалы семинара / под ред. Ю. М. Дильдина. М.: ЭКЦ МВД России, 2008. С. 98–106. 10. Полтавський А. О. Про деякі проблемні питання використання дактилоскопічної інформації на сучасному етапі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дидоренка*. 2008. Вип. 4. С. 187–196. 11. Пророков И. И. Детальное исследование // Криминалистическая экспертиза следов: трасологические исследования. Волгоград: НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1980. С. 44–55. 12. Ковальов К. М., Кузнєцов В. А., Щавелев А. В. Визначення граничної кількості окремих ознак папілярного візерунку, придатних для ідентифікації особи, за їх якісно-кількісною сукупністю:

метод. рек. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2011. 19 с. **13.** Методика дактилоскопічної експертизи (Експертна спеціальність 4.6 «Дактилоскопічні дослідження»): схвал. КМР ДНДЕКЦ МВС України (протокол від 20.05.2013 № 41). Київ, 2014. 120 с. (Реєстр методик провед. суд. експертиз, код 4.6.14). **14.** Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений / Р. Гендль и др.; пер. со нем. В. В. Шпеера; под ред. А. И. Крюкова. М.: Гос. техн. изд-во, 1927.

Одержано 03.10.2017

УДК 343.9

Євгенія Сергіївна ПОЧТОВА,

ад'юнкт кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЩОДО ДЕЯКИХ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ВІД ЗАХВОРЮВАННЯ НА ВІЛ/СНІД

В умовах стрімкого розповсюдження ВІЛ-інфекції серед населення, державою постійно вживаються заходи, спрямовані на профілактику та протидію поширенню ВІЛ/СНІДу. Так, в Україні на законодавчому рівні було прийнято низку важливих нормативно-правових актів, які визначають основні правові, організаційні та фінансові засади діяльності органів державної влади, що безпосередньо відповідають за протидію ВІЛ/СНІД в Україні; встановлюють права, обов'язки та відповідальність юридичних і фізичних осіб у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, а також містять останні актуальні дані про стан захворюваності на ВІЛ/СНІД в Україні.

Однак, незважаючи на величезну кількість нормативно-правових актів, проблема стрімкого розповсюдження ВІЛ/СНІД в Україні залишається гострою, про що свідчить офіційна статистика.

Станом на 01.01.2017 під медичним наглядом у закладах охорони здоров'я служби СНІДу перебувало 132945 ВІЛ-інфікованих осіб (поширеність ВІЛ-інфекції – 313,3 на 100 тис. населення) та 38730 хворих на СНІД (поширеність СНІДу – 91,3 на 100 тис. населення) [1].

Заслугує на увагу й тенденція щодо збільшення кількості зареєстрованих ВІЛ-інфікованих осіб, яких узято під нагляд вперше. Так, у 2015 р. зареєстровано 15869 осіб, у 2016 р. – 17066, що на 7,54 % більше [2].

Більше половини усіх ВІЛ-інфікованих осіб, які офіційно перебувають під медичним наглядом, проживають на територіях Дніпропетровської, Донецької, Одеської областей та у м. Києві.

Слід пам'ятати, що ВІЛ/СНІД передається:

- через кров: при потраплянні крові чи інших біологічних рідин, що містять кров (сперма, виділення піхви, грудне молоко) від ВІЛ-інфікованої особи до здорової людини. Найчастіше цей шлях реалізується при ін'єкційному введенні наркотичних речовин брудними шприцями та голками, що вже використовувались іншими особами;
- статевим шляхом – під час незахищеності при статевих стосунках, незалежно від того чи це вагінальний, оральний чи анальний секс;
- внаслідок передачі вірусу від інфікованої ВІЛ матері до її дитини під час вагітності, пологів та годуванні груддю.

Майже всі способи передачі ВІЛ/СНІД є можливими під час виконання працівниками поліції своїх службових обов'язків.

Найбільш вразливими групами до ВІЛ називають групи ризику, до яких в Україні належать: споживачі ін'єкційних наркотиків та їх партнери, жінки комерційного сексу та їх клієнти, чоловіки, які мають секс з чоловіками. Працівники Національної поліції України є